

Galambosi Péter

A SZEPESI TÍZLÁNDZSÁS NEMESSÉG TÖRTÉNETE A 13–14. SZÁZADBAN

A középkori magyar nemesi társadalom fejlődése során az országos nemesség mellett – melynek elvi egységét az 1351. évi törvény mondta ki – olyan csoportok is kialakultak, melyek kiváltságaikat csupán feltételekhez, a korabeli források szavaival élve *conditió*khoz kötötten gyakorolhatták. A társadalom ezen halmazába tartozó, úgynevezett partikuláris nemesség egyik csoportját alkották a szepesi tízlándzsás nemesek, akiknek helyzetét IV. Béla 1243. évi kiváltságlevele szabályozta, mely privilegium egyúttal az első írott forrás a közösség történetére vonatkozóan.¹

A magyar medievisztikának a szepesi tízlándzsás nemességről alkotott képét napjainkig Fekete Nagy Antal – lassan évszázados – koncepciója határozza meg. A Szepesség monográfusa szerint a tízlándzsások ősei azok a kavár eredetű határörök, az úgynevezett *gömörörök* voltak, akik véleménye szerint már a 11. század óta vigyázták a Sajó és a Poprád mentén futó hadiút biztonságát. A jeles levéltáros közvetlen kontinuitást feltételezett a gömri örök és a tízlándzsás nemesek között, s a keleti eredetű katonai segédnépek jogállásának jellegzetességeit vélte felfedezni az 1243. évi kiváltságlevél egyes pontjaiban (például leányági örökösödés lehetősége), valamint a tízlándzsások későbbi korokban igazolható területi autonómiájában. Helyesen mutatott rá, hogy a tízlándzsás kiváltságok katonai szolgálathoz kötött érvényesülése mintaadóvá vált a tatárjárást követő hadszervezeti reformok idején, ugyanakkor a 14. század elejére veszített jelentőségéből, minek következtében az Anjou-uralkodók már nem adományoztak birtokokat a tízlándzsások jogaival.²

Fekete Nagy Antal koncepciójának egyes elemeit, például a tízlándzsás nemesek jogállására vonatkozó nézeteit a magyar középkorkutatás már megvitatta, s ha kellett, felülbíráta, ugyanakkor számos tézise, például a közösségnek a gömörörökkel való kapcsolatáról vagy a csoport területi autonómiájának kialakulásáról és jellegéről alkotott gondolatai napjainkig hatást gyakorolnak a magyar és szlovák kutatásra. Munkámban a tízlándzsás nemesség történetének ezt a három kulcskérdését veszem

¹ A nemesség kialakulására és tagolódására átfogóan lásd *Zsoldos Attila*: Az Árpádok és alattvalóik. (Magyarország története 1301-ig) (Történelmi Kézikönyvtár – Magyar történelem 1.) Debrecen 1997. 150–154. IV. Béla 1243. évi privilegiumát: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Richard Marsina. Bratislavae 1971–1987. (a továbbiakban: CDES) II. 88–89.

² *Fekete Nagy Antal*: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Bp. 1934. 253–301. Fekete Nagy munkáját megelőzően csupán Hradszky József paptörténész alkotott szintézist a tízlándzsás nemesség történetéről, munkája azonban több ponton már saját korában is elavultnak számított. *Hradszky József*: A szepesi „tíz-lándzsások széke” vagy a „Kisvármegye” története. (A Szepesmegyei Történelmi Társulat Millenniumi Kiadványai III.) Lőcse 1895.

górcső alá, mert úgy vélem, e három kérdéskör: a vélt eredet, a társadalmi helyzet és a területi autonómia problematikája határozta meg a közösség különállásának jellegét. A nagy múltú magyar társadalomtörténeti és történeti földrajzi kutatás hagyományait és bevált módszereit követve, a Szepességre vonatkozó Árpád- és kora Anjou-kori forrásanyagra támaszkodva igyekszem bemutatni először a régió korai fejlődését és a helyi határvédelmi rendszer kialakulását, majd kijelölni a tatárjárás után megjelenő tízlándzsás nemesség helyét a korabeli helyi és országos társadalomban. Végül a tízlándzsás falvak kialakulását és településtörténetét nyomon követve kíséreltem meg felvázolni a tízlándzsás szék kialakulásának lehetséges folyamatát.

A Szepesség korai szervezete és a határvédelmi rendszer kialakítása

A Szepesség mint történeti táj az egyik legfontosabb európai vízvázlatzó mentén a Hernád és a Poprád vízgyűjtőjének területét foglalja magába. A 13. század elejéig gyéren lakott őserdő volt, a területén elszórtan fekvő kisebb szláv településgócok nem tömörültek egységes politikai szervezetbe. A honfoglaló magyarság a Kárpát-medence síkvidéki, az eurázsiai sztyeppén megszokott életmódjának megfelelő területeit szállta meg, s az Északi-középhegység területén sem nyomult tovább a folyóvizek alsó folyása mentén húzódó völgyeknél (Sajó és Bódva völgye) és medencéknél (Gömöri- és Kassai-medence). A magyar központi hatalom kiterjesztése a Felvidék keleti magashegységi területeire csupán a 12. század első felében indult meg. A szállásterület kiterjesztésével párhuzamosan az addig peremvidéknek számító területeken új vármegyéket szerveztek, az azok szomszédságában elhelyezkedő külterületeket pedig gazdasági művelés alá vonták.³

A kutatásban népszerű vélemény szerint a Szepesség vármegyei keretei legkésőbb a 12. század végére ugyancsak kialakultak, mivel 1209-ben már említik a szepesi Szent Márton-prépostságot, és a régészeti kutatás Szepesvár legrégebbi rétegeit ugyancsak a 12. század végére keltezi.⁴ A források zöme ezzel szemben egyöntetűen abba az irányba mutat, hogy a terület ekkor még nem alkotott közigazgatási egységet, s jobbára őserdő volt, ahol éppen csak beindult az erdőgazdálkodás.

A tatárjárást megelőző évtizedekben a Szepesség rendre tájnévként fordul elő a forrásokban, csupán 1253-ban említik *ambitusként*, majd 1255-ben első alkalommal *comitatusként*.⁵ Érdeemes megjegyezni, hogy a regényes gesztá-

³ Bővebb történeti földrajzi áttekintésre lásd *Fekete Nagy A.*: Szepesség i. m. 9–252.; *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. (Nemzet és Emlékezet) Bp. 1988. 377–411.

⁴ Mínderre összefoglalóan lásd *Zsoldos Attila*: Szepes megye kialakulása. *Történelmi Szemle* 43. (2001) 19–31.

⁵ 1209: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 68752.; 1217: CDES I. 168–169., 1232: Uo. I. 275., 1251: Uo. II. 258., 1253: Uo. II. 299., 1255:

jában a 12–13. század fordulójának politikai földrajzát megörökítő Anonymus, noha tudomása van a Tátráról (*mons Turthul*) és a Szepes-erdőről (*Silva Zepus*), a Zólyomvár–Gömörvár–Borsodvár–Zemplénvár–Ungvár vonaltól északra csak Sóvárat említi mint számottevő erősséget.⁶ Szepesvár írott forrásban 1249-ben bukkan fel első alkalommal, amikor a prépost elvállalta egy torony felépítését. A munkálatok a következő évtizedekben is elhúzódtak, amit tanúsít, hogy 1270-ben V. István is egy vártorony emeléséért cserébe adományozott birtokot, majd Mutmér prépost 1273. évi végrendeletében egy második torony építésének köteleességét (*opus secunde turris*) is a kanonokokra hagyta.⁷ A szepesi várnagyok az 1260-as évektől jelennek meg a forrásokban, ami arra utal, hogy az erősség a 13. század közepétől kezdve tudta ellátni igazgatási funkcióit.⁸ Véleményem szerint az első vár, melyet a 12–13. század fordulóján emeltek, csupán a szintén akkoriban alapított prépostság védelmét volt hivatott ellátni.⁹

A korszakra vonatkozó okleveles források Anonymushoz hasonlóan ugyan csak azt tanúsítják, hogy a Szepesség ekkoriban még gyéren lakott őserdő volt, s csupán a térség gazdasági hasznosításával és betelepítésével számolhatunk. Adolf prépost 1209-ben azzal a kiváltsággal nyert nagy kiterjedésű erdőbirtokot a Tátraalján és a Poprád mentén, hogy oda népeket telepítsen, s a terület határjárásában említik Izsákfalvát, melynek elnevezése minden bizonnyal az erdőirtással és falutelepítéssel megbízott első birtokosának emlékét tartotta fenn. 1217-ben az uralkodó nógrádi várföldeket adományozott Botch fia Tamásnak cserébe azon szepesi birtokáért, melyet korábban nyert adományba, ahol két falut telepített, melyek azonosak a későbbi Tamásfalvával. Hasonlóan a 13. század első felében, irtott erdő területén jött létre az 1251-ben felbukkanó Szalók és Mátéfalva.¹⁰

Uo. II. 342–344. A vármegyei szervezetre vonatkozó terminológiai készlet áttekintésére: *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 122–144.

⁶ Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum. – Anonymus, notary of King Bela: The Deeds of the Hungarians. Ed., trans. Martin Rady – László Veszprémy. (Central European Medieval Texts 5.) Bp.–New York 2010. (a továbbiakban: Anonymus) 49., 70. A mára már általánosan elfogadott véleménnyel szemben Hradszky József még úgy gondolta, hogy Anonymus az Abaúj vármegyében fekvő Szepesi környékén, a Bódva mentén húzódó erdősegeket nevezte gesztájában Szepes-erdőnek. *Hradszky József*: Szepesvármegye a mohácsi vész előtt. In: A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve IV. Szepes-Váralja 1888. 6.

⁷ 1249: CDES II. 230.; 1270: *Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula*: Anjoukori okmánytár I–VII. Bp. 1878–1920. V. 65.; 1273: Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et ed. Ferdinandus Knausz – Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924. II. 27–28.

⁸ 1260: CDES II. 457–458.

⁹ Szepesvár legkorábbi építési fázisainak régészeti értékelésére lásd *Michal Šliivka*: Die Anfänge des Burgbaues in der Ostslowakei. In: Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Szerk. Horváth László. Gyöngyös 1990. 86–87. Napjainkra a magyar és szlovák kutatásban is egyre dominánsabb az a nézet, mely szerint a szepesi prépostságot II. András király alapította uralkodása kezdetén, 1209 előtt. Lásd *Peter Labanc*: Spišskí prepošti do roku 1405. Trnava 2011. 19–20.; *Buják Gábor*: A szepesi prépost jogállása a középkorban. In: A Selye János Egyetem nemzetközi doktoranduszkonferenciája. (2016) Tanulmánykötet. Főszerk. H. Nagy Péter. Komárom 2017. 643.

¹⁰ 1209: DL 68752.; 1217: CDES I. 168–169., 1251: Uo. II. 258.

A Hernád és a Poprád völgyében több helynév tartotta fenn a királyi erdőuralmak jellegzetes szolgálonépeinek emlékét. Az anonymusi Szepes-erdőt kelet-nyugati irányban átszelő út mentén nagyjából féltávon fekszik Daróc, mely eredetileg királyi erdőóvók települése volt. A darócok szervezetének szilárdságát mutatja, hogy a falu lakói századosuk (*centurio*) vezetésével fogatkozó földjeik megtartása érdekében még 1263–1264 folyamán is perre mentek a sümegi szászokkal és a szepesi préposttal. Mivel IV. Béla 1254. évi okleveléből tudjuk, hogy a sümegi szászok királyi pecéekkel (a király vadászkutyaínak gondozóival) éltek együtt, egyértelmű, hogy a Hernád menti falu eredetileg az utóbbiak telepe volt, s minden bizonnyal a pecérek egykori jelenlétére emlékeztet a Poprád menti Hunfalva eredeti, *villa Canis* településneve is. Egy királyi madarász ugyancsak ezen a vidéken, Béla térségében kapott birtokot 1263-ban. Egy 1329. évi oklevélből tudjuk továbbá, hogy Késmárk területe eredendően királyi halászok birtoka volt, ami tanúsítja a Poprád vízgyűjtőjében folytatott vízgazdálkodást.¹¹ A vadászatok során fontos szerepet játszó darócok, pecérek és madarászok jelenléte alapján feltételezhető, hogy a Szepes-erdő a királyi család egyik kedvelt vadászhelye lehetett a korszakban.

Mindezek alapján úgy gondolom, a Szepesség területén a 13. század első felében csupán erdőuralmi keretekkel számolhatunk, s a térség vármegyei kereteit a tatárjárást követően alakították ki, a felvidéki királyi erdőispánságok átszervezésével egyidejűleg.

Érdemes megjegyezni, hogy a Hernádtól délre fekvő hegyvidék a 13. század első felében még a tornai erdőispánsághoz tartozott. Ezt igazolja IV. Béla 1243-ban kelt, a Tornából feltelepített olasz jövevények részére (*hospitibus nostris in villa Ollassy de Tornava congregatis et congregandis*) kibocsátott oklevele, mely szerint a helyiek terheit eredetileg öccse, Kálmán herceg szabályozta. Mivel Kálmán az 1210-es években állt a terület élén, szepesi jelenlétének ideje tájékoztat a tornai erdőispánság északi irányú terjeszkedésének időbeni keretei felől.¹² Ezzel szem-

¹¹ 1263: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studio et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IV/3. 137.; 1264: Analecta Scepusii sacri et profani I–IV. Collegit et notis illustravit Carolus Wagner. Posonii–Cassoviae–Wiennae 1774–1778. (a továbbiakban: AS) I. 295–296.; 1254: CDES II. 304–305. Hunfalva magyar nevét az újkorban helytelenül a németes *Hundsdorfból* magyarosították vissza. A település a 13. században Stepkfalva néven is többször előfordul, ezért felmerült, hogy német elnevezése esetleg a tatárjárás után beköltöző hospesektől származik. Ezzel szemben ugyanakkor hangsúlyozni szükséges, hogy a németes szóalak, mely végül kiszorítja a Stepkfalva különböző formáit, később jelenik meg a forrásokban, mint a latin *villa Canis* alak, mely már a 14. század elején adatolható, lásd 1318: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I–II. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Bratislavae 1980–1987. (a továbbiakban: RDES) II. 162–163.; 1336: DL 68827. Vö. *Fekete Nagy A.*: Szepesség i. m. 211–212. 1263: CD IV/3. 128.; 1329: DL 8795. A felsorolt királyi szolgálonépekre bővebben lásd *Kis Péter*: A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 25.) Szeged 2010. 16–20.

¹² 1243: CDES II. 84. Kálmán herceg személyére és szepesi jelenlétére bővebben lásd *Font Márta – Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241) Halics királya – Szlavónia hercege. Bp.–Pécs 2017. 31–38.

ben a Szepesség nyugati, Poprád menti területeit, ahogy az a határőrök *gömörör* elnevezéséből egyértelmű, a gömői várispánság vonta felügyelete alá. Zsoldos Attila had- és intézménytörténeti kutatásai során megállapította, hogy ez a rész Gömör vármegye célzatosan határőrizetre berendezett külső területe, úgynevezett *confinium* volt.¹³ Bár a határőrök históriája a források hiánya miatt sűrű homályba burkolódzik, bizonyos jelenségek és folyamatok közvetett módon felvázolhatóak.

Annak kapcsán, hogy mikor került sor a Szepesség nyugati területeinek határvédelmi célzatú megszervezésére, mindenképp szükséges figyelembe venni Ila Bálint azon meglátását, mely szerint a *gömörör* elnevezés csakis azután rögzülhetett, hogy a *Gömör* akár mint földrajzi, akár mint közigazgatási terminus, már bevett fogalom má vált.¹⁴ Gömörvárát azonban csak Anonymus említi elsőként, s hiteles oklevélben is csupán 1216-ban bukkan fel először a gömői várispánság. Gömör vármegye szerkezetét ugyanakkor meghatározta, hogy déli és északi területei jelentősen elkülönültek, amire alapozva a kutatás régóta azzal számol, hogy a vármegyei szervezet korán kialakult a Gömői-medencében, s onnan folyamatosan terjeszkedett északi irányba, a hegyvidék felé.¹⁵ Annak a határvédelmi rendszernek a kialakítását ugyanakkor, melynek lenyomata a Szepesség későbbi településföldrajzában tükröződik, álláspontom szerint csak elhúzódó hadiállapot vagy állandó hadikészültség indokolhatta. Mindez úgy vélem az 1190-es évek első felében állt be.

III. Béla király ugyanis, kihasználva az orosz fejedelmek csatározásait, 1188-ban kiterjesztette hatalmát Halics fölé, melyet két évig tudott függésben tartani, majd miután a Krakói Hercegség beavatkozása miatt hódításait feladni kényszerült, az uralkodó expanziós törekvései – immár nem először – az Adria felé irányultak.¹⁶ Tekintve, hogy Halics lengyel támogatással rázta le a magáról a magyar uralmat, egyértelműnek tartom, hogy III. Bélának mindenképp szüksége volt az északi határok megerősítésére és a Krakó irányába vezető fő távolsági útvonal biztosítására, már csak azért is, hogy ne érje váratlanul egy esetleges hátbatámadás az idő alatt, míg Velence ellen harcol a dalmát városok birtokáért. Mivel a Poprád völgyén át természetes és viszonylag könnyen járható utak vezettek Lengyelország déli területeire, elengedhetetlen volt a Szepesség Hernádtól északra terjedő területeinek katonai célzatú megszervezése. A gömői örök kitelepítésének ideje tehát jól meghatározható a hadtörténeti kronológia alapján, s ugyancsak III. Béla korára mutat a *confinium*

¹³ Zsoldos A.: Szepes i. m. 29. Az intézmény jellegére lásd még: *Uő*: Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről. Századok 134. (2000) 99–116.

¹⁴ *Ila Bálint*: Gömör megye I–IV. 2. kiadás. Bp. 1976. I. 33.

¹⁵ Anonymus 70.; 1216: CDES I. 159–160. Vö. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp. 1963–1998. II. 457–479.; *Ila B.*: Gömör i. m. I. 85–86.; *Kristó Gy.*: Vármegyék i. m. 386–389.

¹⁶ A halicsi eseményekre bővebben lásd *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21.) Szeged 2005. 179–187.

központi települése, Szentlászló plébániaegyházának titulusa. A lovagkirály szentté avatására ugyanis éppen III. Béla kezdeményezésére került sor 1192-ben, így a László nevére felszentelt egyházat is legkorábban ekkor alapíthatták.¹⁷

Fekete Nagy Antal szerint a tízlándzsások 1243. évi privilégiumában írásba foglalt és az azt követő adománylevelekben garantált kiváltságok, többek között a leányági örökösödés szabályozása, majd a tízlándzsás székben testet öltő önálló közigazgatás, egyöntetűen párhuzamba állíthatóak az Árpád-kori Magyarországon élő keleti eredetű, katonai feladatokat ellátó népelemek (székelyek, besenyők, kunok) jogi és társadalmi helyzetének jellegzetességeivel. Minderre alapozva Fekete Nagy úgy foglalt állást, hogy a Szepességbe kitelepült gömöri örök maguk is valamely keleti eredetű katonai segédnéphez tartoztak, az Anonymusnál feljegyzett nemzetségi hagyományokra épített érvei szerint konkrétan a kavarokhoz.

Gömör vármegye területén a tornai részek szomszédságában található Kecső falu egy részének Székelyszög elnevezése, illetve a Turóc völgyében fekvő, írott forrásban azonban csak későn, 1427-ben felbukkanó Lévárt település neve bizonyítja katonai segédnépek egykori jelenlétét.¹⁸ Ami a Szepesség területét illeti, egy 1460. évi, a szepesi Szapolyai-uradalomhoz tartozó falvakat felsoroló oklevélben előforduló Székelyfalva (*Zekelfalwa*) helynév minden bizonnyal a Szepesvárától délkeletre fekvő Szék településsel azonosítható, s így hasonló következtetések levonására alkalmatlan.¹⁹

Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon a Szentlászló (*Csütörtökhely*) közvetlen szomszédságában fekvő, forrásainkban a késő Árpád-kortól fel-felbukkanó *villa balistarii/sagittarii* azonos kategóriába sorolható-e az országszerte megfigyelhető s a peremterületeken jellemzően a határvédelemhez kapcsolódó *Lövő* helynevekkel. A települést 1310-ben az akkor már jobbára németajkú környezete *Schüccenfeldt* néven ismerte, s később ennek magyarosított formája, a *Sucföldre* szorította ki a régi elnevezéseket. Elterjedt vélemény szerint a 13. század végén gyakorta feltűnő csütörtökhelyi Detre íjász birtoka volt, s nevét is a birtokos foglalkozása után kapta volna, ennek ugyanakkor éppen az a tény mond ellent, hogy amikor a település első alkalommal bukkan fel egy 1289. évi határjárás során, konkrétan meghatározzák azt a határjelet, amely az íjászok földjét (*terram Balistarum*) elválasztja Detre fiainak birtokától.²⁰

¹⁷ 1263: villa Sancti Ladislai – CD IV/3. 137.; 1280: Civitas Sancti Ladislai Regis – DL 1029. Szent László kanonizációjára lásd *Thoroczka Gábor*: László király szentté avatása. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp. 2016. 219–229.

¹⁸ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Bp. 1890–1913. I. 138., 140.; *Györffy György*: A székelyek eredete és településük története. In: *Uő*: A magyarság keleti elemei. 2. kiadás. Bp. 2014. 16.; *Uő*: Történelmi földrajz i. m. II. 514.; *Ila B.*: Gömör i. m. II. 952.

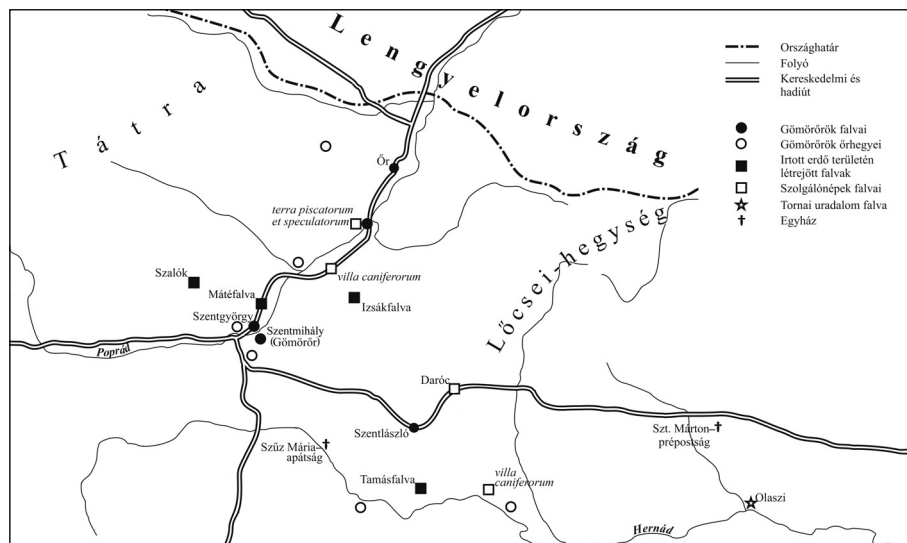
¹⁹ 1460: DL 15524. Értelmezésére lásd *Csánki D.*: Történelmi földrajz i. m. I. 267. Hradszky az adatra alapozva székely határörök helyi telepét feltételezte: *Hradszky J.*: Szepesvármegye i. m. 7.

²⁰ 1289: in descensu montis est meta terrea, que diuidit terram Balistarum et Folcus a terra filiorum Detrici – Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I/1. (1229–1499) Szerk. Bártfai Szabó László.

A település a 14. században mind *villa Sagittarii*, mind a németes *Schütz* alakban megjelenik, mely helynevek a korai határvédelem szervezetéhez kapcsolódóan szinte mindenütt megtalálhatóak a Kárpát-medence peremterületein, ezért lehetséges, hogy a település archaikus, a határvédelmi funkciókhoz kötődő elnevezését tartotta fenn.²¹ Mivel a székely határőrök gömőri jelenléte igazolható, valószínűnek tartom, hogy egykor a Szepességben is a közülük kitelepített őrök védték a határt.

A gömőrorók korai települési rendjére, még ha annak felvázolása teljes egészében nem is lehetséges, a 13. századi helynévi anyag alapján következtethetünk. Bár adataink szegényesek, a korabeli oklevelek értékét felbecsülhetetlenné teszi, hogy a határjárások alkalmával egyes települések archaikus névváltozatai mellett több örhegy (*mons castrilspeculationis*) elhelyezkedését is feljegyezték. Ezek összetartozását erősíti, hogy utóbbiak gyakran katonaszentek tiszteletére felszentelt templomok titulusaiból képzett helynevek mellett bukkannak fel. (1. térkép)

1. térkép A Szepesség szervezete a 13. század első felében

Forrás: A szerző saját munkája.

Bp. 1919. (a továbbiakban: Csáky I/1.) 19–20. Vö: *Veszprémi László: Anonymus gestájának néhány hadtörténelmi vonatkozása. Hadtörténelmi Közlemények* 106. (1993) 12. 19. sz. jegyz.

²¹ 1310: Villa Balistarii, alias Schüccenfeldt circa Quintum Forum – AS II. 73.; 1311: villa Balistary – RDES I. 403.; 1349: Henchmanus de Villa Sagittarii – Supplementum analectorum terrae Scepusiensis (a továbbiakban: SS) II. Collegit et brevibus notis illustravit Michael Schmauk. Szepessváraljae 1889. 103–104.

A gömöri ispáni vár a Sajó mentén magaslott, kissé délre a Murány torkolatától. Az észak-dél irányú főútvonal a folyó vonalát követte annak forrásvidékéig, majd az Alacsony-Tátra keleti oldalán futott tovább, s miután átkelt a Hernádon, a Poprád mentére annak éles, északkeleti irányú kanyarulatánál csatlakozott fel, ahol egyesült a zólyomi országrészből érkező fő távolsági útvonallal. A Poprádon kialakított átkelőnél két falu keletkezett, a folyó jobb partján Szentmihály, vele átellenben a bal parton pedig Szentgyörgy. A két település fekvése és maga a tény, hogy a központi Szentlászlóhoz hasonlóan egy-egy közkedvelt katonaszentről vették nevüket, kétségtelenné teszi, hogy a falvakat katonai célzattal, kimondottan az átkelő felügyeletére alapították. Mindezt tovább erősíti, hogy Szentmihály azonosítható az a Gömörőr nevű faluval, melyet a 13. század második felében is emlegetnek a források. Mindezt egybeeső fekvésükön túl az is igazolja, hogy a település első név szerint ismert bírója (*iudex*), bizonyos Gellért, 1275-ben még gömöriként, 1276-ben viszont már szentmihályiként tűnik fel az oklevelekben.²² A Poprád vonalát követő hadiút a Lomnic torkolatánál egy rövid szakaszon átkelt a folyó jobb partjára, majd a későbbi Késmárk területén tért vissza a bal partra, s haladt tovább Ór felé. Egy 1329. évi oklevélből tudjuk, hogy Késmárk eredetileg örök és halászok földje volt.²³ Ór felett a hadiút elágazott, s míg az egyik vonal a Szepesi-Magurán át Krakkó felé vezetett, addig a másik a Poprád mentén haladt tovább. Egy 1275. évi oklevél Ór kapcsán az örök két települését is említi a lengyel határ mentén, mivel azonban a falu későbbi topográfija nem mutatja jelét több településrésznek, azonosításuk bizonytalan.²⁴ Elképzelhető, hogy a forrás fogalmazása annak emlékét tartotta fenn, hogy a helyi örök a kettéágazó hadiút külön ágait egyaránt felügyelték. Szentmihály déli határában a főút leágazott délkelet felé, Szentlászló irányába, ahonnan ez az út keletre, Eperjes felé haladt kereskedelmi főútvonalként. Fekvésének köszönhetően Szentlászló vált a határörök központi telepévé, mivel a Szepesi-medence és a Hernád völgye határán összeköttetést biztosított a Szepesség kisebb tájegységei között.

Órhegyeket a Poprád mentén Szentmihály és Szentgyörgy mellett, a Lomnic torkolatánál és Ór szomszédságában, a Hernád mentén pedig Létánkőn túl, a későbbi Igló határában említenek forrásaink. A hagyomány szerint a lőcsei németek Létánkőn letek menedékre a mongol támadás idején, ezért alapítottak itt a 13. század végén karthauzi monostort. Maga az elnevezés egyébiránt – amint a monostor alapítólevelében is feljegyezték – annyit jelent, mint *látókő*, ami arra utal, hogy az ilyen magaslatokon

²² 1275: RDES I. 245–246.; 1276: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Fényképtár (a továbbiakban: DF) 280299.

²³ 1329: de terris quondam speculatorum et piscatorum, quas populi de foro Caseorum iam suis excolunt, araturis – DL 8795.

²⁴ 1275: ex parte Polonie ultra duas villas Sepculatorum – RDES I. 245–246.

lesállásokat alakítottak ki.²⁵ Ennek kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az ismert örhegyek túlnyomó többsége valamilyen folyóvíz mentén, később is jelentős átkelők mellett található, így valószínűsíthető, hogy az e pontokon állomásozó örök feladata a folyami átkelők felügyelete volt. Ezen túlmenően a megerősített magaslatok némi védelmet nyújthattak a vidék lakosságának a tatárjárás idején.

Az 1241–1242. évi tatárjárás során a Szepesség és a területén kialakított védelmi vonal jelentős pusztítást szenvedett el. A Közép-Európára támadó mongol hadak jobb szárnya Dél-Lengyelország feldúlása után a Poprád menti hadiúton tört be a Magyar Királyság területére. A régió földrajzi adottságaiból adódóan a hegyvidéki folyók völgye volt a közlekedés természetes útvonala, így a tatár seregek legkönnyebben a Poprád vonalán haladva nyomulhattak be a Szepességbe, s a területet gyakorlatilag akadálytalanul pusztították végig.²⁶

A tízlándzsás nemesség helye az Árpád-kori magyar társadalomban

Az ország újjáépítése során IV. Béla hozzájárult a felvidéki királyi erdőispánságok átszervezéséhez, minek következtében a Magyar Királyság peremterületein új vármegyék jöttek létre, s e nagyívű közigazgatási reform egyik elemeként került sor a Szepesség magasabb szintű igazgatási kereteinek kialakítására is. Érdemes megjegyezni, hogy az uralkodó figyelme 1243. május-június folyamán konkrétan erre a területre irányult, legalábbis erre utal, hogy a hónapforduló idején három olyan oklevelet is kibocsátott, melyek ezzel a régióval kapcsolatos intézkedéseket szentesítettek: május 31-én adta ki Olaszi már említett kiváltságlevelét, június 2-án rendelkezett a koronára háramlott pelsőci uradalom újbóli eladómozgásáról,

²⁵ Szentmihály: DF 253789. (helynév megadása nélkül a szomszédos Popradszásza határjárásában); Szentgyörgy: CDES II. 362.; Lomnic-torkolat: DL 68754., DL 68800., DL 70453.; Ór: DL 71268.; Létánkő: SS I. Notationibus, ex veteri ac recentiore Hungarorum historia depromtis, auctore Joanne Bárdoşy. Leutchoviae 1802. 434.; Igló: DL 74851. A Létánkő látóköként való értelmezése mellett szól, hogy a Szepesség németajkú lakossága *Schauberg*ként is ismerte, amint azt a kora újkori helyi krónikákban is lejegyezték, lásd AS II. 8. Értelmezésére: *Hradzsky J.*: Szepesvármegye i. m. 15. A nyelvészeti kutatás szerint azonban a *Létán*-előtag szláv személynévből is származhat: Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II. Szerk. Kiss Lajos. Bp. 1988. (a továbbiakban: FNESz) II. 30.

²⁶ *Fekete Nagy A.*: Szepesség i. m. 51–61.; *Peter Jackson*: The Mongols and The West, 1221–1410. 2. kiadás. London–New York 2014. 58–86. A mongol dűlás súlyosságát mutatja IV. Béla 1249. évi oklevele, mely szerint Mátyás szepesi prépost azért kérte II. András birtokadományainak megerősítését, mert az egyház oklevelei a tatárok pusztítása során megsemmisültek: CDES II. 230. Mindezt a régészeti kutatás is megerősíti, a káptalani templom 13. század közepére datált falszakaszain ugyanis súlyos, nagy kiterjedésű tűzvész nyomait azonosították. Minderre lásd *Magdaléna Janovská*: Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. In: Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209–2009: Spišský hrad, Spišská kapitula: dve centá v dejinách Spiša. Ed. Mária Novotná. Levoča 85–86.

majd június 7-én kollektív kiváltságokat adományozott a szepesi tízlándzsás nemességnek.²⁷

Az első kérdés, amit a tízlándzsások immár forrásokkal nyomon követhető történetével kapcsolatban fel kell tenni, hogy milyen viszony fűzhetette őket a Szepes-erdőt a 13. század első felében felügyelő gömörörökhöz. A hazai szakirodalom Fekete Nagy Antal nyomán közvetlen kontinuitással számol, ezzel szemben a szlovák kutatásban megfogalmazódott egy olyan, a forrásoknak ellentmondó és érezhetően tendenciózus koncepció is, mely szerint a tízlándzsások a halicsi háborúkban felemelkedett szláv katonai elit utódai voltak, akik semmilyen kapcsolatban nem álltak az egykori határvédelmi szervezettel.²⁸ A gömöri örök a tatárjárás során szinte teljesen elvéreztek, amit bizonyít, hogy a mongol pusztítást követően a volt *confinium* egykori településstruktúrája teljesen átrendeződött, ugyanakkor nincs okunk megkérdőjelezni, hogy maradékaik a szepesi nemesség első tagjai lettek. Hogy a tízlándzsás nemesség alapja magyar nyelvű volt, bizonyítja, hogy a tízlándzsás falvak nevei zömében magyar névadással keletkeztek, ugyanakkor a 13–14. századi oklevelekből ismert személynévanyag alapján megállapítható: a tízlándzsás nemesség soraiban nyugati jövevények és szlávok egyaránt jelen voltak. 1248-ban Prim német *hospes* földet vásárolt Henriktől és fivéreitől, egyúttal vállalta a tízlándzsások hadikötelezettségeit. 1255-ben IV. Béla a tízlándzsásoknak előírt katonai szolgálat fejében megerősítette Michelet és rokonai igényét négy ekealjnyi földbirtokra. A birtokos nevéből annak francia származására következtethetünk, s a névadó egy 1274. évi oklevélben valóban gall ragadványnévvel (*Myculith Gallicus*) bukkan fel.²⁹ Mindezzel kapcsolatban ugyanakkor hangsúlyozandó, hogy az etnikai hovatartozás kérdése a középkorban aligha befolyásolta a csoport közösségtudatát, mivel az elsősorban a közösen élvezett kiváltságokon és közösen viselt terheken alapult.

A szepesi nemesek 1243. évi adománylevelében biztosított kiváltságok két csoportba oszthatók: az egyik a katonai szolgálatot és az abból fakadó kondíciókat szabályozó, a másik az igazságszolgáltatási autonómiát biztosító rendelkezéseket tartalmazza. IV. Béla oklevele, noha régtől fogva birtokolt kiváltságok megerősítését hangoztatja, (*eandem, quam ab antiquo habuerunt, conservare volentes libertatem*), több szempontból is egy új rendszer alapjait vetette meg. A kiváltságlevél első három pontjában az uralkodó mentesítette a szepesi nemeseket az adók, valamint a szepesi határ- és vásárvámok megfizetése alól; ugyanakkor elrendelte, hogy négy nemes, akik együttesen nyolc ekealjnyi földet bírnak, egy felszerelt katonát

²⁷ 1243: CDES II. 84., 85–88., 88–89. Az észak-magyarországi erdőispánságok átalakítására bővebben lásd *Szács Jenő: Az utolsó Árpádok.* (História Könyvtár – Monográfiák 1.) Bp. 1993. 39–50.

²⁸ *Martin Homza: Ku genéze spišských kopijníkov.* Historický Zborník 16. (2006) 13–35.

²⁹ 1248: CDES II. 202.; 1255: CDES II. 342.; 1274: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp. 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 2518. sz.

tartoznak a király seregébe küldeni. A szolgálattal függ még össze a kiváltságlevél hatodik pontja, mely szerint fiági magszakadás esetén a leányutód vagy az özvegy új ura örökölheti a birtokot, vállalva az azzal járó katonai kötelességeket.³⁰

A szepesi nemesek katonai szolgálatának szabályozása az egyik első lépése volt IV. Béla nagyívű hadszervezeti reformjának, amelyben az uralkodó a tatárdúlás tanulságait levonva korszerű páncélos haderő létrehozását tűzte ki célul. Mivel azelőtt a magyar társadalomnak csak egy szűk rétege, a leggazdagabb főemberek rendelkeztek a nehézfegyveres hadviseléshez szükséges anyagi erőforrásokkal, Béla király kezdettől fogva a középrétegek megerősítésére törekedett, ezért a fejenkénti hadba vonulás helyett a közösségek kollektív kötelességeként határozta meg a katonaállítást. Mindez még akkor is jelentős minőségi fejlesztést jelentett, ha esetenként a haderő létszámának csökkentésével járt együtt. Noha az 1243. évi privilegium alapján egy tízlándzsás telke két ekealjnyinak felelne meg, a fennmaradt források között egyaránt van példa két, három, illetve négy ekealjnyi földadományra is.³¹ Az adományozott földterület nagyságát befolyásolhatták többek között a földbirtok és tartozékainak minősége, állapota vagy kihasználhatósága és természetesen az adományos honorálandó érdemei. Két ekealjnyi, azaz 240 holdnyi földbirtok elegendő volt egy nagycsalád eltartásához, s négy tízlándzsás család birtokainak együttes jövedelme lehetővé tette, hogy egy jól felszerelt katonát küldjenek a király seregébe, s nem mellesleg, az adó- és vámmentesség is a korszerű hadviseléshez szükséges anyagi hátteret volt hivatott biztosítani.

A szepesi nemesek esetében alkalmazott rendszer később mintaként szolgált a turóci jobbágyfiúk helyzetének szabályozásakor. 1248-ban IV. Béla még öt ekealjnyi földet adományozott egy turóci családnak, melyért azok a jobbágyfiúkhoz hasonlóan fejenként (*singuli in exercitibus regis ad capita*) voltak kötelesek hadakozni, a király egy 1255. évi okleveléből ugyanakkor már arról értesülünk, hogy a turóci jobbágyfiúk létszámát 40 főben határozták meg, és közülük hat család tartozott egy páncélos katonát (*unum pancerratum*) a király seregébe küldeni.³²

A Szepesség és a zólyomi országrész népei között fellelhető párhuzamok nem csupán a hadviselés területére szorítkoznak. Közismert tény a magyar

³⁰ 1243: CDES II. 88–89. Vö. *Hradszky J.*: Kisvármegye i. m. 24.

³¹ Két ekealjnyi földadományra lásd RA 2814. sz. (1255), DL 26733. (1273), RA 2599. sz. (1274), Hazai okmánytár I–VIII. Kiad. Nagy Imre et alii. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 230–232. (1278). Három ekealjnyi földadományra: CDES II. 262. (1256); négyre: Uo. II. 342. (1255), Uo. II. 347. (1255), Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerkesztette Zsoldos Attila. Bp. 2008. (a továbbiakban: RD) 122. sz. (1280).

³² A szepesi nemesek katonai kötelezettségeinek szabályozására a tatárjárást követő hadszervezeti reformok kontextusában lásd *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 22–26.; 1248: CDES II. 214.; 1255: Uo. II. 331–332. Mindehhez kapcsolódóan lásd még *Veszprémi László*: Páncél és páncélosok említései a krónikákban és oklevelekben. *Hadtörténelmi Közlemények* 108. (1995) 4. sz. 3–12.

középkorkutatásban, hogy a 13. század társadalmi változásait az okleveles források változó terminológiai készlettel tükrözik vissza, s ahogy egy-egy fogalom gyakorta több réteggel kapcsolatban is előfordul, úgy egy-egy csoport vonatkozásában is a legkülönbözőbb terminusok jelennek meg a forrásokban. Mindez a szepesi tízlándzsás nemesség történetében is meghatározó körülmény, hiszen forrásaink hol jobbágyfiúknak, hol nemeseknek nevezik őket.

Hradzky József e kérdést még azzal kerülte meg, hogy leszögezte: az 1243. évi kiváltságlevél egyértelműen nemeseknek szól, s a gazdasági kiváltságok említik azok jobbágyait, melyek fölött szintén csak nemesek rendelkeztek. A régi szepesi helytörténeti irodalom egyöntetűen akként foglalt állást, hogy a tízlándzsás nemesek a szepesi várjobbágyok felső rétegéből váltak ki, s ennek emlékét őrzi az elő-előforduló jobbágyfiú elnevezés.³³ A 20. század első felében zajló, az Árpád-kori magyar társadalom fejlődését boncolgató vitákban a *filii iobagionum* és a *nobilis* viszonyrendszere immár az egyik legvitatottabb kérdéssé vált. Mályusz Elemér a turóci jobbágyfiúk helyzetének vizsgálatakor úgy foglalt állást, hogy a két fogalmi kategória nem vált el egymástól egyértelműen, s viszonylag jól követhető életpályákon mutatta be, hogy a jobbágyfiúk és a nemesek kiváltságai és kötelességei azonosak voltak, legfeljebb mértékükben tértek el.³⁴ Mályusz módszerével közelítette meg a szepesi tízlándzsások kérdését Váczy Péter, aki a korabeli fogalmak hajlékonyságával magyarázta a terminológia párhuzamosságát.³⁵ Ezt a felfogást követte kutatásai során Fekete Nagy Antal is, továbbá rámutatott arra, hogy a turóci népek birtokadomány alapján előírt katonai szolgálatát a szepesi tízlándzsások mintájára rendelték el, s egyenesen Mihály zólyomi és szepesi ispánban vélte felfedezni a közvetítőt.³⁶ A szakirodalmi viták során felmerült gondolatokat később Mályusz kísérelte meg összhangba hozni a köznemesség kialakulásáról alkotott szintézisében. Felfogása szerint, mivel IV. Béla a tatárjárást követő hadszervezeti reformok során nehézfegyverzetű haderő létrehozására törekedett, a reform évtizedeiben a *nobilis* jelző az illetén hadviselést folytató és annak anyagi feltételeit megteremteni képes birtokosokra vonatkozott, köztük azokra is, akik a birtokadományt és a kiváltságokat a hadakozásért cserébe feltételelesen kapták.³⁷ Mályusz és Váczy eredményei nyo-

³³ Hradzky J.: Kisvármegye i. m. 14–15. Lásd még Förster Jenő: Szepes vármegye a tatárjárás előtt. Közlemények Szepes Vármegye Múltjából VII. (1915) 6.; Bal Jeromos: Szepesvára története. (A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve XIII.) Lőcse 1914. 20–21.

³⁴ Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása. 3. kiadás. Bp. 2014. 150–154.

³⁵ Váczy Péter: A királyi szerviensek és a patrimoniális királyság. Századok 61–62. (1927–1928) 361–379.

³⁶ Fekete Nagy Antal: Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Szerk. Bakács István János. Bp. 1937. 160–171.; *Uő*: Szepesség i. m. 257–265.

³⁷ Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. Századok 76. (1942) 277–301. Kritikájára lásd Zsoldos Attila: „Eléggé nemes férfiak...” A kehidai oklevél társadalomtörténeti vonatkozásairól. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg 1997. 15–16.

mán Bónis György azt hangsúlyozta, hogy a Felvidéken oly gyakran előforduló jobbágyfiúi intézmény a várjobbágyságot pótolta azokban a vármegyékben, melyeket erdőuradalmakból szerveztek át a tatárjárást követő évtizedekben, s ahonnan ebből kifolyólag hiányzott a klasszikus várszervezet és annak hivatásosan katonáskodó rétege. Felfogása szerint azonban a szepesi tízlándzsás nemesek sosem voltak igazi jobbágyfiúk, mivel semmilyen kapcsolatuk nem volt Szepesvárával, míg a zólyomi országrészben a turóci és lipitói jobbágyfiúkat az erdőuraldom területén létesített várak köré telepítették. A terminológiai párhuzamok ügyében úgy foglalt állást, hogy a szepesi nemesekre csupán analógiaként használták a jobbágyfiú-formulákat, valójában ők voltak az első kisbirtokosok, akik a nemesség soraiba jutottak.³⁸ Szűcs Jenő ugyancsak a hadszervezeti reformok összefüggésében állította párhuzamba a szepesi tízlándzsások és a zólyomi országrész népeinek helyzetét, hangsúlyozva: a jobbágyfiúkra egy idő után alkalmazott *nobilis* jelző a királyi zászló alatti hadba vonulás kiváltságának tükröződése a terminológiában.³⁹ Hasonló következtetésre jutott Györffy György, aki a lipitói jobbágyfiúk helyzetét akként jellemezte, hogy azok árvai, szepesi és turóci társaikhoz hasonlóan szabad jogállású fegyveresek voltak, akik a 13. század második felében nyert birtokadományaik révén *serviens*-nemesi kiváltságokhoz jutottak.⁴⁰

A *filii iobagionum* és a *nobiles* fogalmak egymáshoz való viszonyáról alkotott, a fentiekből láthatóan korántsem egyértelmű képet és annak a szepesi tízlándzsás nemesekre vonatkozó helytállóságát nagyban megkérdőjelezi egy forrás, melyre a korábbi kutatás nem fordított kellő figyelmet.

III. András 1300. július 8-án kelt oklevelében, melyet a szepesi nemes jobbágyfiúk ispánjának címzett (*Andreas dei gracia rex Hungarie fideli suo . . . comiti nobilium filiorum iobagionum de Scepus pro tempore constituto*), úgy rendelkezett, hogy Ipoly mesternek, a szepesi Szent Márton-egyház olvasókanonokjának rokonságát azok minden birtokával együtt a szepesi jobbágyfiúk közösségéből kivéve a szepesi katonáskodó nemesek közösségébe emeli (*de numero et consorcio filiorum iobagionum de Scepus pure et simpliciter eximendo in cetum et societatem exercituancium nobilium de Scepus duximus transferendos*). A király egyúttal meghagyta, hogy az adományosokat a jobbágyfiúk ispánja a jobbágyfiúk kötelességeivel vagy bármilyen más ürügy okán zaklatni ne merészelje, mivel azt akarja, hogy a királyi zászló alatt katonáskodó szepesi nemesek kiváltságainak örvendjenek (*Fidelitati tue firmiter et distincte precipiendo mandamus, quatenus prefatos fratres et cognatos magistri Ipolitii lectoris aut heredes ipsorum, racione filiorum iobagionum vel alia occasione*

³⁸ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár 1947. 365–373.

³⁹ Szűcs J.: Az utolsó Árpádok i. m. 23.

⁴⁰ Györffy Gy.: Történeti földrajz i. m. IV. 47.

aliquali molestare seu impetere non presumptas; cum ipsos et heredes ipsorum illa velimus gaudere libertate illoque potiri honore, quo alii exercitantes nobiles de Scepus sub vexillo regio militantes gratulantur.)⁴¹

A forrás szerint tehát a szepesi jobbágyfiúk és a szepesi nemesek két külön, egymástól jól elkülöníthető csoportot alkottak. A korszakra vonatkozó egyéb oklevelek tükrében mindez nehezen értelmezhető, s így voltak ezzel már egy évszázaddal az események után is. Ipoly kanonok rokonságába tartozott, s az 1300. évi oklevélben is említik azt a Danust, kinek egyik leszármazottja, Helbrand fia Márton a 14. század végén sokáig elhúzódó pereskedésbe bonyolódott Réti birtokának ügyében. A per során Márton először azért mutatta be III. András oklevelét, hogy bizonyítsa tízlándzsás nemes voltát, ellenfelei azonban megtámadták az okiratot, mondván, III. András uralma nem volt törvényes, ezért birtokadományja és az abban foglalt kiváltságok nem érvényesek. Figyelemre méltó, hogy a per további szakaszában Márton ellenfelei olyan értelmezést kívántak adni az 1300. évi oklevélnek, hogy abban III. András igaz nemesség címén (*nomine verorum nobilium*), tehát teljes nemesi kiváltságokkal tette meg adományát. A pernek végül Bebek Detre nádor 1397. évi ítéletlevele vetett véget, melyben Márton kezén hagyta a birtokot, mivel a tízlándzsás nemesek kiálltak társuk mellett.⁴²

Az idézett forrás szükségessé teszi, hogy a *flii iobagionum* és a *nobiles* fogalmak viszonyrendszerét újfent mérlegre helyezzük. Mivel a szepesi nemeseket első ízben az 1243. évi kiváltságlevélben említik, III. András 1300. évi adománylevele pedig az utolsó forrás, mely a tízlándzsások jogainak adományozását rögzíti, célszerűnek tűnik, hogy a rendelkezésre álló adatokat e két sarokpont között, az időrendet követve tételesen összegyűjtsük.

Az 1243. évi kiváltságlevelet a szepesi nemesek részére bocsátották ki. 1248-ban, amikor Prim földet vásárolt Henrik comestól, csupán arról esik szó, hogy vállalja a birtokkal járó katonai szolgálatot. Az 1255-ből ismert három tízlándzsás adomány a szepesi jobbágyfiúk katonai szolgálatát említi, s utal azok kiváltságlevelére. File comes 1256. évi adománylevele a szepesi jobbágyok szolgálatát és privilégiumát említi. 1262-ben András szepesi jobbágyfiú földjeit vásárolják meg rokonai. 1274-ben Roland ispán a szepesi katonáskodó nemesek szabadságaival felruházott királyi népeket iktat be az elnyert birtokba. 1278-ban tamásfalvi szlávok nyerik el a szepesi nemesek kiváltságait. 1279. december 13-án kelt oklevelében Erzsébet anyakirályné birtokot és a szepesi nemesek kiváltságait adományozza Fülöp sászvári íjásznak, azonban Domokos királynéi tárnokmester ugyanaznap,

⁴¹ 1300: DF 219431.

⁴² 1397: DF 220251. A forrás elemzésére bővebben lásd *Zsoldos Attila: A nemesség határán*. Turul 72. (1999) 118–122.

ugyanezen birtokadomány ügyében kelt oklevele a szepesi jobbágyfiúk szabadságait említi. Erzsébet királyné 1280. évi, Fülöp íjász rokonainak ügyében kelt oklevele maga is jobbágyfiúknak nevezi az adományosokat. Lodomér érsek egy szintén 1280. évi, a szepességi Létánfalván kelt oklevelében szepesi nemeseknek titulálja a színe elé járulókat. 1293-ban III. András szepesi jobbágyfiúkat emel az országos nemesség soraiba. Ezt követően a fent részletezett 1300. évi oklevél már egy helyen említi a szepesi jobbágyfiúkat és a szepesi katonáskodó nemeseket, s egyértelművé teszi, hogy két külön csoportról van szó. A *filii iobagionum de Scepus* mint társadalmi csoportot jelölő fogalom ezt követően végérvényesen eltűnik a forrásokból, s a továbbiakban csak szepesi nemesekről hallunk. A későbbi korokban rögzült *tízlándzsás* elnevezés 1326-ban bukkan fel először, amikor a szepesi káptalan kanonokja a szomszédosok, többek között zsigrai illetőségű tíz lándzsa alatt szolgáló nemesek jelenlétében (*presentibus [...] nobilibus sub decem lanceis constitutis de Sygra*) és közreműködésével járta be egy birtok határait.⁴³

Amint az a felsorolt adatokból is látszik, bár az 1243. évi kiváltságlevelet szepesi nemesek részére adták ki, az 1250–1260-as években e terminus egyáltalán nem fordul elő, s egészen az 1270-es évek közepéig a szepesi jobbágyfiú megjelölés dominál, majd ekkor ugyanezen réteg tagjaira alkalmazni kezdik a szepesi katonáskodó nemes kifejezést. Fülöp íjász példája bizonyítja, hogy a két fogalom 1280 körül még szinonim volt, alig két évtized múltán viszont a nemes megjelölés kizárólagossá vált a tízlándzsásokra vonatkozóan, megkülönböztetve őket a jobbágyfiúktól. Figyelembe véve a terminológiai változások időszerűségét, véleményem szerint két olyan fejleményre érdemes tekintettel lenni, melyek arra befolyással lehetnek.

Az 1267. évi törvény kimondta a királyi *serviensek* és a nemesség azonosságát, s ezáltal a hagyományos *serviensi* kiváltságok nemesi szabadságjogokká váltak.⁴⁴ Mivel a szepesi tízlándzsások a legalapvetőbb nemesi kiváltságok birtokában voltak (királyi zászló alatti hadakozás, mentesség az ispán joghatósága alól), elképzelhető volna, hogy a *szepesi katonáskodó nemes* terminus egyre hangsúlyosabbá válása az 1270-es évek első felétől kezdve nem több, mint igazodás az országos viszonylatban bekövetkezett változásokhoz. Amennyiben azonban figyelembe vesszük a sokat hangoztatott turóci és lipthói párhuzamokat, óvatosságra int, hogy IV. Béla már

⁴³ 1248: CDES II. 202.; 1255: Uo. II. 342., 347.; RA 2814. sz.; 1256: CDES II. 362.; 1262: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. III. 26–28.; 1274: RA 2599. sz.; 1278: HO VI. 230–232.; 1279: RD 117. sz.; RDES I. 489.; 1280: RD 122. sz. 1280: DL 1029.; 1293: Uo. 1360.; 1326: Uo. 84 781.

⁴⁴ Minderre bővebben lásd *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 125–136.

1254-ben a turóci nemesek hadi kiváltságaival tett birtokadományt.⁴⁵ A turóci és lipthói analógiákkal és azok megfeleltetésével kapcsolatban ugyanakkor érdemes figyelemmel lenni egy másik, a terminológiai tendenciákkal egyidejűleg végbement változásra. A zólyomi és a szepesi ispáni tisztséget ugyanis 1254 és 1271 között rendre ugyanazok a személyek, a Balassa család ősei viselték, majd a két méltóság együttes előfordulására az utolsó adat 1273-ból ismeretes.⁴⁶ A Szepességet földrajzi elkülönülése révén nem lehetett integrálni az organikus egységet képező zólyomi uradalomba, mindazonáltal figyelemre méltó, hogy a két régió együttes igazgatásának ideje átfedésben van azzal a két évtizeddel, amikor a szepesi jobbágyfiú terminus teljességgel kiszorítja a szepesi nemes megjelölést. Mivel a tatárjárás után e két terület egyaránt jelentős átszervezésen ment keresztül, nem elképzelhetetlen, hogy különböző regionális társadalomtörténeti jelenségek, melyek között bizonyos hasonlóságok tagadhatatlanul jelen voltak, azonos terminológiai készlletel tükröződnek vissza a vonatkozó időintervallumban.

Noha kétség sem férhet ahhoz, hogy a tízlándzsás nemesek, valamint a turóci és lipthói jobbágyfiúk katonai kötelezettségét ugyanazon elv alapján szabályozták, s bizonyosnak tűnik, hogy a szepesi nemesek szolgálatának körülményeit vették alapul a zólyomi hadakozók helyzetének rendezése során, mégis kérdéses, hogy a sokat hangoztatott párhuzamok mennyiben állják meg a helyüket a további kiváltságok tükrében. A szepesi nemesek kiváltságainak ugyanis sarokpontja volt, hogy mentesek a szepesi ispán joghatósága alól, s fiági magszakadás esetén a leányág is örökölhette, amennyiben az új családfő vállalta a katonai kötelezettségeket. Ezzel szemben források bizonyítják, hogy Liptóban és Turócbán a zólyomi ispán határozottan gyakorolta joghatóságát a jobbágyfiúk felett, s a leányág még feltételesen sem örökölhette a szolgálat fejében nyert birtokot.⁴⁷ Tekintve, hogy a tízlándzsások 1243. évi kiváltságlevelében foglalt rendelkezések fele az igazságszolgáltatási kiváltságokat részletezi, s hogy a leányági örökösödés szintén az ő sajátosságuk, kijelenthető: az egyetlen közös vonás, mely a szepesi nemesek és a turóci, valamint lipthói jobbágyfiúk társadalmi helyzetében megfigyelhető, az pusztán az alapelv, hogy az adománybirtok és a kiváltságok érvényesülése katonai szolgálathoz kötött. Mindezek alapján Bónis György azon gondolatmenetét tartom követendőnek, mely szerint a tízlándzsás nemesek társadalmi helyzete nem feleltethető meg a turóci és

⁴⁵ 1254: RA 1023. sz. – Datalása kapcsán vö. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp. 1902. 54. Lásd még 1263: RA 1356. sz.; 1266: RA 1494., 1496–1499. sz.

⁴⁶ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011. 205–206. Lásd még *Zolnay László*: A „Balassák” és a Felvidék. (Adatok a XIII–XIV. század néhány kritikus évtizedéhez.) In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Szerk. Csorba Csaba. H. n. [Miskolc] 1985. 83–169. A zólyomi uradalomra lásd *Szűcs J.*: Az utolsó Árpádok i. m. 39–45.

⁴⁷ Lásd *Mályusz E.*: Turóc i. m. 156., 184–186.

liptói jobbágyfiúkával, s a rájuk egy ideig alkalmazott jobbágyfú-formula csupán sablon, melynek alkalmazása – véleményem szerint – azzal állhat összefüggésben, hogy a zólyomi és szepesi régiókat az 1250–1270-es években együtt irányították.

A probléma megnyugtatóbb tisztázásához természetesen szükséges volna a turóci és liptói jobbágyfiúk helyzetének behatóbb vizsgálata is, amit azonban jelen dolgozat keretei nem tesznek lehetővé. III. András 1300. évi oklevele továbbá egyértelműen bizonyítja, hogy a tízlándzsás nemességtől minden tekintetben független jobbágyfiúi réteg a Szepességben is jelen volt, ugyanakkor feltűnő, hogy szepesi jobbágyfiúkkal a későbbiekben nem találkozunk a forrásokban. Éppen ezért azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy a két csoport elkülönülésének hátterében olyan, a közösségen belül lezajló társadalmi fejlődés áll, melybe a korunkra maradt források nem nyújtanak betekintést. Megjegyzendő még, hogy a *filiius iobagionum* kifejezés a 13. századi magyar társadalomtörténet más területein is rendre felbukkan, ezért a kifejezés pontos értelmezése hangsúlyozottan kontextusfüggő.⁴⁸ Mindez azonban ugyancsak abba az irányba mutat, hogy az egyes csoportok párhuzamba állításakor a kétségkívül jelenlévő hasonlóságok mellett a különbségeket is súlyuknak megfelelően kell figyelembe venni.

A tízlándzsás falvak településtörténete és a tízlándzsásszék kialakulása

A tízlándzsás nemesek a későbbi korokban területi autonómiával is rendelkeztek, s a tízlándzsás szék, avagy kora újkori nevén a *Kisvármegye* egészen 1802-ig megőrizte önállóságát, amikor azonban területét beolvasztották Szepes vármegyébe. Fekete Nagy Antal szerint, bár a későbbi forrásokból csupán egyetlen tízlándzsás székről vannak információink, a tatárjárás előtt még kettőnek kellett léteznie. Úgy gondolta, hogy a Hernád-medence keleti felében is volt egy közigazgatási körzet, s állítása igazolására több olyan oklevélre hivatkozott, melyek Szepesváratól délkeletre fekvő Szék nevű településre vonatkoznak. Elmélete szerint ez a szék azért bomlott fel, mert az általa a tízlándzsások közvetlen elődeinek vélt gömöri örök a tatárjárás során oly nagy vérvesztéséget szenvedtek, hogy később már nem tudták belakni. A területi autonómia korai eredeztetése és annak a gömörörökhöz fűződő kapcsolata melletti érvként hangsúlyozta továbbá, hogy a szék-rendszer mint közigazgatási forma a keleti eredetű katonai segédnépek jellegzetessége volt a középkori Magyar Királyságban.

⁴⁸ Bővebben lásd *Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágytság történetéből.* (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Bp. 1999. 29–44.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a szék-rendszer az ország bármely területén egy adott közösség igazságszolgáltatási autonómiájából kifejlődött területi szerkezet volt, s végleges kialakulásuk jellemzően a 14–15. század folyamán mutatható ki.⁴⁹ Mivel a tízlándzsás nemesek a tatárjárást követően kaptak ilyen jellegű kiváltságokat, a tízlándzsás szék keletkezésével is csupán ezt követően számolhatunk. A gömörörök a Szepesség vármegyei kereteinek kialakítását megelőzően a gömri várispánság kötelékében vigyázták a határvidéket. A határörök helyzetére már Szent László úgynevezett II. törvénykönyvének utolsó cikkelyei is vetnek némi fényt, továbbá a vasi örök 1270. évi kiváltságlevele szerint az őrnagy viszonylag széles bíraskodási jogkörrel rendelkezett, mindez ugyanakkor nem tévesztendő össze a területi alapon működő önálló közigazgatással.⁵⁰ Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy az 1243. évi kiváltságlevél nem említ semmilyen területi alapú autonóm szervet, s még csak nem is utal annak létre. Mindez annak fényében válik különösen jelentőssé, hogy a szepesi szászok 1271. évi kiváltságlevele többször következetesen területi értelemben alkalmazza a *provincia* kifejezést, a bíraskodási kiváltságok részletezésekor pedig Lőcsét annak fővárosaként (*civitas provincie capitalis*) említi, hangsúlyozva mindezzel a közösség különállásának területi jellegét.⁵¹

Megjegyzendő továbbá, hogy pusztán egy település elnevezéséből hasonnevezű közigazgatási szerv létrehozását indokolatlan, ugyanis *-szék* utótagú helynevek nemcsak azokon a területeken fordulnak elő, ahol valaha szék-alapú közigazgatás működött, hanem szerte az egész Kárpát-medencében. A nyelvészeti kutatás szerint az ilyen helynevek jelentős része a magyar *szik* kifejezésre vezethető vissza, s az adott település környezetének természeti adottságaira, elsősorban annak vizenyős jellegére utal. Hogy a Fekete Nagy által hivatkozott Szék helynév is ebbe a kategóriába tartozik, abból válik egyértelművé, hogy szláv *Szlatvin* elnevezésének jelentése 'ingovány, posvány'. A szláv elnevezés már a késő középkorban adatolható, az tehát bizonyosan párhuzamos a magyar helynévadással.⁵²

⁴⁹ Bővebben lásd *Bónis György*: Magyar jog – székely jog. (Kolozsvári Tudományos Könyvtár 1.) Kolozsvár 1942. 48–51.; *Györfly György*: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században. In: *Uő*: A magyarság keleti elemei i. m. 352–359.

⁵⁰ László II/15–18.: *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: A törvények szövege) Bp. 1904. 170–171.; 1270: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–IV*. Bearb. Hans Wagner – Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln–Wien 1955–1985. I. 380–382. Lásd még *Zsoldos A.*: Várjobbágyság i. m. 61.

⁵¹ 1271: *Výsady miest a mestčiek na Slovensku I.* (1238–1350). Ed. Lubomír Juck. Bratislava 1984. (a továbbiakban: VMMS I.) 55–56.

⁵² FNESz II. 540., 587. A település környezetének természeti adottságaira lásd a falu 1284. évi határjárását: DF 272247. A szláv népnyelvi helynévi adatot: 1525: DL 32190.

Az 1243. évi kiváltságlevél elrendelte, hogy a tízlándzsás nemesek maguk választhassák bírójukat, egyúttal tiltotta a szepesi ispánnak, hogy az úgynevezett nagyobb büntettek kivételével ítélkezzen felettük és jobbágyaik felett, avagy *descensusra* kényszerítse őket.⁵³ A tízlándzsás törvényszék a 14. század elejétől adatolhatóan rendre Csütörtökhelyen gyűlt össze, egyetlen kivétel egy 1464. évi alkalom, amikor a törvényszék oklevelét Késmárkon keltezték. Csütörtökhely annak ellenére őrizte meg a tízlándzsások közösségében betöltött központi funkcióit, hogy még az Árpád-kor végén teljesen elnémetesedett. A település eredeti neve egyháza titulusa nyomán Szentlászló volt, majd 1292-ben első alkalommal említik Csütörtökhelyként, nap szerint utalva a hetivásárra, amely a 13. század második felében beköltöző német vendégeknek köszönhetően lendült fel. A helyi németeket egy 1278. évi határjárás említi először, majd a települést a szepesi szászok kiváltságainak 1317. évi megerősítésekor már a németjogú falvak között sorolják fel.⁵⁴

Sajnálatos módon a középkor évszázadaiból nem maradt fenn olyan írott forrás, amely említené a tízlándzsás nemesek székét, vagy azt, hogy mely települések tartoztak a tízlándzsások joghatósága alá. A legrégebbi ilyen jellegű dokumentum egy 1587. május 6-án kelt adójegyzék, mely szerint a tízlándzsás nemesek székét a 16. század végén tizenöt település: Ábrahámfalva, Bethlenfalva, Csontfalva, Czengov, Filefalva, Gánfalva (Gánócz), Édesfalva (Hadusfalva), Ószelec (Hozelec), Hisfalva (Kissócz), Komárfalva és Primfalva (Komarócz Horkával), Lökfalva, Mahálfalva, Miklósfalva, Pikfalva és Szentandrás alkotta.⁵⁵ A felsorolt települések közül Czengov ekkor fordul elő első alkalommal írott forrásban,⁵⁶ mivel azonban a többi helység története írott források mentén visszavezethető az Árpád-korig, a tízlándzsás falvak korai településtörténete a 13–14. századi oklevelek adataira építve felvázolható.

1280-ban Lodomér esztergomi érsek a Szepességben tartózkodott, s a Létánfalván színe elé járuló széki nemeseknek (*nobiles de Zeek*) engedélyezte, hogy saját öröklött birtokukon (*in propria ipsorum hereditate*) egyházat építsenek, mivel a Szent László-egyház majd egy mérföldnyire van, s a távolság miatt nem tudnak részt venni az istentiszteleteken.⁵⁷ Hogy a szövegben említ-

⁵³ 1243: CDES II. 88–89.; *Hradszky J.*: Kisvármegye i. m. 24.

⁵⁴ 1263: SS I. 96–97.; 1278: HO VI. 230–232.; 1292: Csáky I/1. 21–22.; 1317: VMMS I. 89–90. A településre bővebben lásd *Fekete Nagy A.*: Szepesség i. m. 191–195.

⁵⁵ *Taxatio Nobilium Sedis Decem Lanceatorum Comitatus Scepusiensis die 6. Maii 1587.* – *Hradszky J.*: Kisvármegye i. m. 184–188.

⁵⁶ Feltételezik, hogy a Sümeg és Tamásfalva között fekvő Csingóval lehet azonos: *Miroslav Števík*: K počiatkom multietnicity stredovekého Spiša. In: *Zeszyty sądecko-spiiskie – Sandecko-spiiské Zošity* 4. Nowy Sącz 2009. 41.

⁵⁷ 1280: DL 1029. Értelmezésére lásd *Fekete Nagy A.*: Szepesség i. m. 76. 90. jegyz.

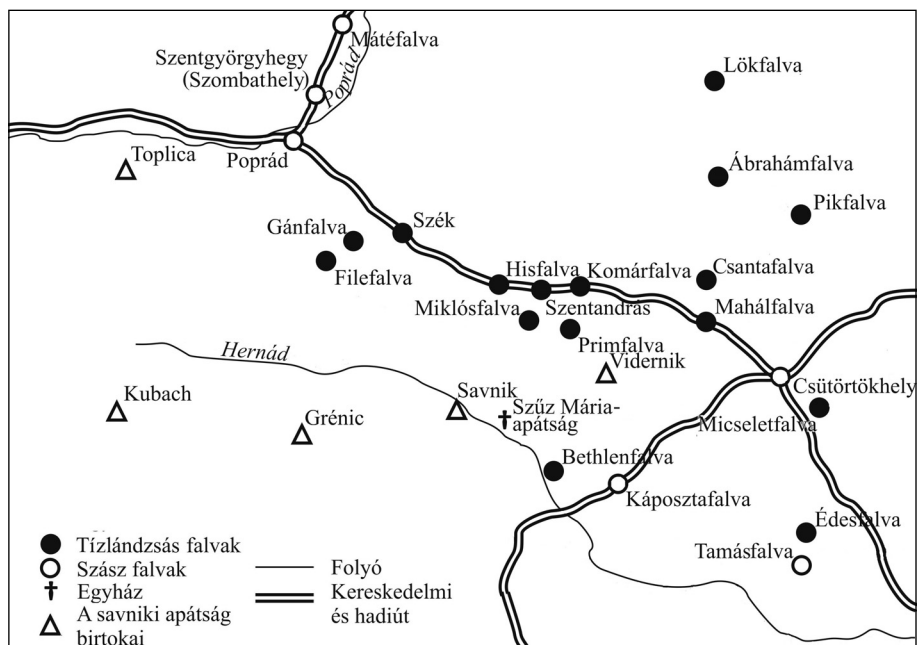
tett Szék nem értelmezhető területi közigazgatási szervként, bizonyítja, hogy a forrás örökölt birtokként utal rá. A jelzett település a 13. században *Salz* néven is felbukkan, s mivel az 1280. évi határjárása említ egy *aqua Zek* nevű vízfolyást, vélhető, hogy az elnevezések a szikessedés során feldúsuló sóra utalhatnak, így etimológiájuk megfeleltethető a fentebb említett helynévtípusával.⁵⁸ A késő középkorban a német helynévből származtatható *Hozelec* elnevezés állandósult, melyet az 1899. évi helynévrendezéskor *Ószelecre* változtattak. A helynév az 1240-es évektől kezdődően a Szepesi-medence Csütörtökhelytől nyugatra fekvő, egészen a Poprad vonaláig terjedő déli sávját jelölte. IV. Béla ezen a területen hasította ki azokat a birtokokat, melyeket katonai szolgálathoz kötve a tízlándzsásoknak adományozott.

Az első vonatkozó adat 1248-ból származik, amikor Prim német hospes földet vásárolt az említett Salz birtokon (*in Sulz*), melyen később a birtokszerző után nevét elnyerő Primfalva kialakult. Bizonyosan ezen a birtoktömbön alakult ki Komár-, Miklós-, Hisfalva és Szentandrás, mivel e települések Szék és Primfalva között helyezkednek el. Szentandrás az egyetlen tízlándzsás falu, melyet nem névadója, hanem temploma után neveztek el, s a település centrális fekvéséből bizonyosnak tekinthető, hogy egyháza azonos azzal, melynek alapítására a nemesek 1280-ban engedélyt nyertek Lodomér érsektől. IV. Béla 1256-ban Szék területén (*in Sceek*) adományozott birtokot File ispánnak, aki Filefalva névadója lett, s a két település között alakult ki, tehát szintén az egykor egységes birtoktestről szakadt le Gánfalva is. Feltételezhetően ugyanerről a tömből szakadtak le a legdélebben fekvő tízlándzsás falvak, Bethlen- és Édesfalva. A tízlándzsás falvak egy kisebb csoportja a Lőcsei-hegység nyugati előterében alakult ki. Szentlászló (Csütörtökhely) északnyugati szomszédságában keletkezett Mahálfalva, tőle északra pedig Csanta-, Ábrahám- és Pikfalva. A legészakibb tízlándzsás település Lökfalva volt, melynek János apostol tiszteletére felszentelt temploma érdekes módon nem a csütörtökhelyi Szent László-, hanem a ménárdfalvi Szent Szervác-plébániaegyház alá tartozott,⁵⁹ ami alapján feltehető, hogy eredendően nem tízlándzsás telepként jött létre. A felsorolt falvaktól némileg elkülönülve, Csütörtökhely délkeleti szomszédságában fekszik Micsletfalva, mely ugyancsak tízlándzsás telepből fejlődött faluvá. (2. térkép) E települések kialakulásának és önállósodásának szemléltetésére táblázatba gyűjtöttem össze a birtokok és az azokon létrejött független települések első említésének időpontjait, a források adta lehetőségek szerint. (1. táblázat)

⁵⁸ 1280: DL 70452.

⁵⁹ 1308: RDES I. 252.

2. térkép A 14. század elejére kialakult tízlándzsás falvak

Forrás: A szerző saját munkája.

A részletes településtörténeti elemzés alapján a tízlándzsás falvak korai fejlődése a következőképpen vázolható fel: a tatárjárást követő évtizedekben IV. Béla király birtokokat adományozott a Szepesi-medence ritkásan lakott középső területén. Az átlagosan három ekealjnyi birtokokon a földesúr udvarháza és a jobbágyok kunyhói kaptak helyet, művelésük lehetővé tette egy-egy nagycsalád eltartását, s megteremtette az anyagi fedezetét annak, hogy négy család egy korszerű felszereléssel ellátott katonát küldjön a királyi haderőbe, amint azt az 1243. évi kiváltáslevél elrendelte. A 13. század végére azonban, ahogy a családok gyarapodtak és nőtt a vidék népessége, az egykor egységes birtoktömb széttöredezett, s abból önálló falvak váltak le. A kismanesi birtokok arculata a 14. század elejére öltött tényleges települési jelleget. Erre utal például, hogy az 1320-as években kelt oklevelek több ízben említik Ábrahámfalván az alsó utcát (*platea inferior*), melynek megkülönböztető jelzője kezdetleges utcahálózat meglétét sejteti.⁶⁰

⁶⁰ 1323: DL 13472.; 1326: DL 26739.

1. táblázat Tízlándzsás birtokok, illetve települések első említése

Település neve (1587)	Birtok első említése	Település első említése
Ábrahámfalva		1286: DL 38876.
Bethlenfalva	1260: CDES II. 452–453.	1311: RDES I. 366.
Csantafalva ⁶¹	1272: RA 2501. sz.	1272: RA 2501. sz.
Édesfalva	1317: VMMS I. 86–87.	1329: DL 71631.
Filefalva	1256: CDES II. 362.	1308: DF 280292.
Gánfalva		1308: RDES I. 261–262.
Hisfalva		1324: DL 40443.
Komárfalva	1270: DL 26733.	1294: HO VIII. 342–343.
Lökfalva	1306: CD VIII/1. 206–207.	1308: RDES I. 252.
Mahálfalva	1260: CDES II. 452–453.	1272: RA 2501. sz.
Miklósfalva		1305: Csáky I/1. 33–34.
Pikfalva		1286: DL 38876.
Primfalva	1248: CDES II. 202.	1312: RDES I. 422.
Szék (Salz)	1248: CDES II. 202.	1280: DL 1029.
Szentandrás		1310: DF 280759.
Misceletfalva ⁶²	1255: CDES II. 342.	1314: RDES I. 531–532.

A későbbi korokban tízlándzsás jogállás szerint élő falvak tehát a 14. század elejére alakultak ki, a forrásokban ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy már ekkor önálló közigazgatási egységbe tömörültek volna. Azok az adatok, melyek a százok esetleges térnyeréséről tanúskodnak a tízlándzsás falvakban, éppen ellene szólnak e lehetőségnek. 1306-ban Goblin lőcsei német polgár felvásárolta fél Csantafalvát, 24-ből összesen 12 telket, majd 1308-ban ugyanő Gánfalva jelentős részét is megvette, 24 telekből pontosan 18-at. Ennél is beszédesebb, hogy Primfalva 1317-ben a szász provinciát alkotó falvak lajstromában szerepel.⁶³ Az 1243. évi kiváltságlevél középkori megerősítései ugyancsak hallgatnak a tízlándzsás szék létéről.⁶⁴

A szepesi helytörténeti irodalomban Hradszky József nyomán 1394 terjedt el a tízlándzsás szék első említésének idejeként. Hradszky Bebek Detre nádornak a már említett, valójában 1397-ben kelt ítéletlevelére hivatkozott, mely azonban nem autonóm közigazgatási szervet említ, csupán Szentlászlóra (Csütörtökhelyre) vonatkozóan jegyzi meg, hogy ehelyütt ülésezik a tízlándzsások törvényszéke (*Zenthlazlo*

⁶¹ A település elnevezése a kora újkorban hasonulás útján módosult Csontfalvára, s az 1587. évi taxatióban már így szerepel.

⁶² A település neve a kora újkorban Mecsedélfalvára módosult, s noha az 1587. évi adójegyzékben nem szerepel a tízlándzsás szék települései között, névadó birtokosa már 1255-ben is a tízlándzsások kiváltságaival kapta adományba földjét, s a 18. századi források már feltüntetik a tízlándzsás falvak sorában, lásd *Nomina Nobilium Onus Insurrectionis Generalis Supportantium*, die 19-ma et 20-ma Junii Anno 1727. In: *Hradszky J.*: *Kisvármegye* i. m. 200–203.

⁶³ 1306: RDES I. 207.; 1308: RDES I. 261–262.; 1317: VMMS I. 89–90.

⁶⁴ A kiváltságlevél későbbi átírásaira átfogóan lásd a szövegkiadások kommentárjait: CDES II. 88.; RDES I. 364.

possessio [...] locus sedis iudicarie nobilium comitatus Scepusiensis decem lanceatorum).⁶⁵ A nádor ítéletlevele azon évtizedes pereskedések végére tett pontot, melyek a Lőcsei-hegység déli előterében fekvő Réti falu birtokjoga miatt törtek ki, s melynek főszereplője az a Helbrand fia Márton volt, akinek felmenői Ipoly mester szepesi olvasókanonok rokonságába tartoztak, s ahogy arról fentebb szó esett, III. András királytól 1300-ban nyerték el a tízlándzsások kiváltságait. Az elhúzódó, több szálon is futó pereskedés 1397-ben végül úgy ért véget Detre nádor színe előtt, hogy a tízlándzsás nemesek kiálltak Márton mellett, s letették az esküt arra vonatkozóan, hogy ősei mindig teljesítették a tízlándzsások katonai köteleseit.

A település további sorsa ugyanakkor érdekes következtetések levonására kínál lehetőséget. 1412-ben az addigra már elhunyt Márton fia, János eladta Réti faluban öröklött birtokát a szepesi káptalannak, és Zsigmond király még az év végén utasította is a jászói konventet, hogy iktassa be a káptalant a birtokba.⁶⁶ Évekkel később azonban, 1417. május 17-én kelt oklevelében az uralkodó a káptalan kérésére kivette a birtokot a tízlándzsás nemesek joghatósága és azon feltételes állapot alól, melyben a néhai Márton tulajdonában volt (*a dictorum decem lanceatorum iurisdictione et ab omni condicionaria servitute quibus ipsa per dictum quondam Martinum [...] subiecta et annexa fuisset*), s abba a szabadságba helyezte vissza, mellyel az ország igazi nemesi és a káptalan egyéb birtokai is rendelkeznek (*iurisdictioni et libertati quibus dicti nostri regni Hungarie verorum nobilium ac eiusdem capituli cetera possessiones gaudent et pociuntur reincorporare et reannectere dignaremur*).⁶⁷ Fontos kiemelni, hogy Zsigmond király az oklevélben a tízlándzsások ispánjának, alispánjainak és officialisainak tiltja meg, hogy az érintett birtok kapcsán a tízlándzsás nemesek szokása és joghatósága szerint (*more et iudicio dictorum decem lanceatorum nobilium*) eljárjanak. Noha a szöveg nem említi konkrétan a tízlándzsás széket vagy bármilyen területi szervet, álláspontom szerint a rendelkezésben már tetten érhető a közösség önrendelkezésének területisége. Amennyiben ugyanis feltesszük, hogy Réti a korábbiakban a tízlándzsás szék területének részét képezte, érthetővé válik, hogy miért kellett kiszakítani régi jogállásából még évekkel azután is, hogy egyházi kézre került, s hogy az uralkodó miért a kollektív közösséget képviselő tízlándzsás vezérkarhoz intézte tiltó felszólítását.⁶⁸ Mindezek alapján úgy vélem, a tízlándzsás nemesek területi autonómiája a 14–15. század fordulójára intézményesülhetett.

⁶⁵ Hradzsky J.: Kisvármegye i. m. 9. Vö. Zsigmondkori oklevéltár I–XIV. Szerk. Mályusz Elemér et al. Bp. 1951–2020. I. 5068. sz.

⁶⁶ 1412: DF 272309., DF 273781.

⁶⁷ 1417: DF 221168., DF 272324.

⁶⁸ Vö. *Zsoldos Attila*: Nemes, szepesi nemes, aranyadó. *Történelmi Szemle* 51. (2009) 423–424., 426–427.

Megjegyzendő ugyanakkor, s óvatosságra int, hogy tízlándzsás nemesek éltek a Szepesség egyéb területein is, s birtokoltak olyan településeken, melyek sosem tartoztak a későbbi szék kötelékébe. IV. László király 1278-ban tamásfalvi szlávokat ruházott fel a tízlándzsás nemesek kiváltságaival. 1280-ban Erzsébet anyakirályné körtvélyesi birtokosokat erősített meg tízlándzsás jogállásukban. A közelben fekvő Kázmérfalva névadója 1274-ben nyerte adományba birtokát a tízlándzsás nemesek jogaival és kötelességeivel. Érdemes megjegyezni, hogy a kézmárfalvi nemesek még a 15. században is a tízlándzsás szék előtt pereskedtek a szomszédos, csépánfalvi nemesekkel szemben. Nem kevésbé jelentős, hogy 1397-ben a Márton mellett esküt tevő nemesek között olyan személy is volt, aki a vármegye keleti felében fekvő Petrócról származott.⁶⁹ Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a tízlándzsás szék a késő középkorra kettős természetűvé vált: egyrészt eredeti funkciójának megfelelően törvényszékként működött, mely a Szepesség összes tízlándzsás jogállású lakosa felett joghatóságot gyakorolt, másrészt territoriális szervvé vált, mely ugyanakkor csupán azt a Szepesi-medencében fekvő néhány falvat foglalta magába, melyek eredendően is tízlándzsás jogállású birtokból fejlődtek településsé.

Tanulmányomban az Árpád- és Anjou-kori magyar társadalom egyik regionális csoportja, a szepesi tízlándzsás nemesség helyzetének főbb jellegzetességeit kívántam bemutatni, mérlegre téve a tárgyról mindmáig utolsóként szintézist alkotó Fekete Nagy Antal koncepcióját, mely napjainkig komoly hatást gyakorol a közösségről alkotott tudományos képre. Ennek során három olyan kérdéskört állítottam a középpontba, melyekről a korszakra vonatkozó forrásanyag teljességre törekvő feldolgozása után és a magyar társadalomtörténeti kutatás eredményeinek tükrében szükségesnek vélem, hogy új megvilágításba kerüljenek.

1. A Poprád menti hadiút védelmét ellátó gömöri örök és a szepesi tízlándzsás nemesség közötti kontinuitás abban a formában, ahogy Fekete Nagy Antal vélelmezte, nem igazolható. A gömörörök kavár származtatása pusztán Anonymus nyomán nem kellően megalapozott, a kitelepülés irányát tekintve legfeljebb a határörök székely eredete tehető fel. Mivel a határvédelmi szervezetet a tatárjárás megsemmisítette, a határörök jelentős részének pusztulásával kell számolnunk,

⁶⁹ 1278: HO VI. 230–232.; 1280: HO VI. 272–273.; 1274: DF 272599. A keltezetlen oklevél 15. század közepére történő hozzávetőleges datálását az alapján lehet meghatározni, hogy az azt kiadó pikfalvi Imre fia Márton 1449 (DL 75093.) és 1467 (DF 263827.) között volt a szepesi lándzsásnemesek ispánja.; 1397: DF 220251.

így maradékaikat legfeljebb bevonhatták a tízlándzsás nemesség soraiba, de a közösség szerveződésére domináns hatást nem gyakorolhattak.

2. A tízlándzsás nemesség szervezetét IV. Béla király alakította ki, összhangban a mongol pusztítást követően megindított, korszerű haderő létrehozását célzó reformokkal. A korabeli adatok egyértelműen igazolják, hogy a közösség etnikai szempontból heterogén volt, tagjai között magyarok mellett német, francia és szláv jövevények egyaránt megtalálhatóak. Kiváltságaik katonai szolgálathoz kötött érvényesülése a 13. század középső harmadában mintául szolgált a zólyomi uradalom hadakozó népeinek korszerűbb átszervezéséhez, ugyanakkor a hadakozó nemesek és a szintén katonáskodó jobbágyfiúk jogi és társadalmi helyzete között határozottan több különbség figyelhető meg. A jobbágyfiú kifejezés alkalmazása a tízlándzsás nemességre az 1250–1270-es években átmenetinek tekinthető, s a két terület időleges, de nem rendszerszintű együttes irányításával hozható összefüggésbe. III. András 1300. évi adománylevele Ipoly szepesi olvasókanonok rokonsága részére egyértelműen tanúsítja, hogy a tízlándzsás nemesség társadalmi rangja magasabb volt a jobbágyfiúkénál.

3. A tízlándzsás nemesség területi autonómiája Fekete Nagy álláspontjával ellentétben nem lehetett a gömörörök öröksége, egyrészt, mert a határörök nem rendelkeztek területi önkormányzatisággal, másrészt, mert a területi autonómia az önálló igazságszolgáltatáson alapult, melyet a szepesi nemeseknek az 1243. évi kiváltságlevél biztosított első ízben. A tízlándzsás nemesek számára IV. Béla a Szepesi-medencében adott birtokokat, melyek eredendően egy nagy tömbhöz tartoztak, majd a 13. század végére fokozatosan leszakadtak arról, és önállóvá váltak. A birtokok a 14. század elejére vettek fel határozottan települési jelleget, ekkor azonban több faluban is német dominancia mutatható ki, mely a későbbiekben végül átmenetinek bizonyult. A tízlándzsás törvényszék a vármegye összes tízlándzsás jogállású lakosa felett joghatóságot gyakorolt, ugyanakkor azokból a településekből, ahol nemcsak elszórtan laktak tízlándzsás nemesek, hanem a település kezdeteitől fogva tízlándzsás jogállású birtokból fejlődött ki, autonóm közigazgatási egység alakult ki. Ennek legkorábbi egyértelmű bizonyítéka egy 16. századvegi adójegyzék, kialakulását azonban a források alapján a 14–15. század fordulóján már feltételezhetjük.

THE HISTORY OF THE „TEN-LANCE” NOBILITY OF SZEPES
IN THE THIRTEENTH AND FOURTEENTH CENTURIES

by Péter Galambosi

SUMMARY

The „ten-lance” (*decem lanceati*) nobility belonged to the group of particular or conditional nobility, which meant that their privileges, fixed by a charter of King Béla IV in 1243, were dependent upon certain conditions. The paper presents three main themes in the history of the Szepes lancers in the thirteenth and fourteenth centuries. It explores the situation of the so-called *gömörörök* in the early organisation of the Szepesség, in whom research in the past century thought to have discovered the forerunners of the Szepes nobility. Then, based on their letter of privilege and the surviving charters regarding the lancer community, it describes their legal status, refining the parallels that have been proposed with other social groups in previous research. Finally, by presenting the settlement history of the lancer villages, it outlines the emergence of the lancer seat (*sedes decem lanceatorum*), which allowed the judicial autonomy of the group to assume a territorial character.